Tijdschrift voor psychiatrie 23, 1981/2

De doding à deux; een variant van de folie à deux?

door R. C. Hoekstra

Inleiding

Bij het forensisch psychiatrische 'handwerk' in de Dr. S. van Mesdagkliniek werden wij geconfronteerd met een achttiental jonge mannen, die in koppels van twee een andere man vermoordden. Niet direct opvallend was hun eigen individuele psychologische 'make-up' temidden van de overige patiënten, welke gediagnosticeerd werden als ontwikkelingspsychopathen, borderlines, patiënten met narcistische persoonlijkheidsstoornissen, geregredieerde neurotici, secundair autisten etc. Wel viel hun neiging tot symbiotische koppelvorming op, zowel voor, tijdens als na het delict met de partner in het delict, als met nieuwe partners na het delict. De neiging tot symbiotische koppelvorming heeft iets in zich van de betrokkenheid van de moeder op haar eigen kind. Er is een alert betrokken zijn op elkaar in emotioneel en materieel opzicht, waarin alles of niets regels gelden. Dit komt bij beide symbiotische reactievormen regelmatig voor.
Het plezier samen te doen en te zijn kan verworden tot een dwangmatig de ander moeten volgen. De realiteitstoetsing, het zelf grenzen kunen stellen aan zichzelf en de ander, het vermogen tot kritisch denken en oordelen, dreigt daarbij grotendeels teloor te gaan. Bij een vijftal koppels was financieel gewin en het mond-dood maken van het slachtoffer-ooggetuige het directe oogmerk. Bij één koppel van 2 gebroeders speelden zowel financiële, heteroseksuele als sado-masochistische motieven een rol, tengevolge waarvan een man en een vrouw gedood werden. Eén koppel doodde een even-oud slachtoffer in een act van multiple sado-masochistische handelingen. Bij de andere twee koppels speelden (latent) homo-seksuele en sado-masochistische aspecten de belangrijkste rol.
Allereerst zal een kort overzicht van de literatuur betreffende de folie à deux, een andere vorm waarbij symbiotische mechanismen

Schrijver is als psychiater-psychoanalyticus verbonden aan de dr. S. van Mesdagkliniek te Groningen; adres auteur: Groningerweg 22, Paterswolde.

een rol spelen, gegeven worden, waarna enkele aspecten van de doding à deux geschetst worden.
Ter differentiatie een vergelijk van de meest opvallende symptomen van deze twee ons inziens symbiotische reactievormen.

Literatuur-overzicht van de folie à deux

In 1873 verzamelden Lasègue en Fabret 150 gevallen uit de literatuur waaraan zij als eersten de naam verleende van folie à deux. Zij stelden dat de waanachtige relatie bestond uit een dominerende partner, die de waan ontwikkelde en een submissieve partner die mee ging in deze waan. Tevens dat als deze twee gescheiden werden, de waanachtige ideeën persisteerden bij de ene partner en verzwakten – eventueel verdwenen – bij de tweede.
In 1939 omschreven Coleman en Last ook zekere prae-condities voor het ontstaan van een folie à deux; de inductor, stelden zij, moet sterk gemotiveerd zijn om zijn (haar) ideeën geaccepteerd te krijgen en moet in staat zijn om deze ideeën zodanig te modificeren, dat deze modificatie door de partner gerealiseerd wordt. Zie voor het begrip inductie Tolsma's proefschrift (1945): 'Inductie, religieuze groepsvorming en godsdienstwaanzin'. Tevens casuïstiek van een gezin, dat in een folie samenleefde, waarbij één der zonen gedood werd. De waan moet niet te idiosyncratisch zijn om persoonlijke geïnvolveerdheid bij de ander te kunnen opwekken. Deze partner moet een wat hysterische, suggestibele persoon zijn, wiens wensen bij deze waan een evenredige vervulling krijgen; tenslotte, de twee moeten gedurende lange tijd in een nauwe verbondenheid samengeleefd hebben.
Gralnick (1942) publiceerde een samenvatting van de literatuur over de folie à deux, waarbij hij de volgende indeling maakte:

1 folie imposée, voor het eerst door Lasègue en Fabret (1877) beschreven, waarin twee mensen dezelfde waan gemeenschappelijk hebben en waarin het de submissieve partner eerst beter gaat, indien hij (zij) gescheiden wordt van de dominante partner.
2 folie simultanée, beschreven door Régis (1880) verwijst naar het gelijktijdig optreden van een waan bij mensen, die gepraedisponeerd zijn voor een psychiatrische stoornis; het begin van de waan valt gewoonlijk samen met een trauma, dat depressieve reacties kan opwekken. Er lijkt geen inductie – imposée – van de waan te zijn van de ene partner op de andere.
3 folie communiquée, beschreven door Marandon de Montyel (1881), verwijzend naar een psychische stoornis van twee nauw samenlevende mensen. De tweede wordt lange tijd na de eerste ziek. Hij (zij) heeft eigen wanen, welke geheel verschillend kunnen zijn van die van z'n (haar) partner. Hij (zij) kan ziek blijven, ook als de partners gescheiden blijven.
4 folie induitée, door Lehman (1885) beschreven als een subgroep van de folie à deux, waarbij nieuwe wanen werden toegevoegd aan die van een patiënt, welke al onder invloed van een andere patiënt stond.

Gralnick (1942) vond dat het partnerschap in de folie à deux het meest voorkwam bij twee zusters, dan bij echtgenoten en vervolgens bij moeder en kind.
Verder, dat de oudste het eerst ziek werd en dat in de helft van de gevallen er duidelijk sprake was van dominantie en submissie tussen de partners. In de meerderheid der gevallen zijn de wanen paranoïd van aard; de meest voorkomende diagnose was: schizophrene reactie, paranoïd type.
De getalsgewijze verhouding van de subgroepen binnen een totaalaantal gevallen van de folie à deux van 103 waren:

folie imposée	61
folie communiquée	24
folie simultanée	6
folie induitée	5

De meeste auteurs over dit onderwerp hebben de nadruk gelegd op de onrijpheid, afhankelijkheid, passiviteit en het slechte contact met de realiteit, welke kenmerkend zouden zijn voor het submissieve karakter en de manier waarop het wanende paar zich tezamen koppelt tegen een gemeenschappelijke vijand. De meerderheid van de wanen in gevallen van folie à deux zijn achtervolgings- of betrekkingswanen. De paranoïde angst, welke in beiden aanwezig is, werkt als een oplosmiddel voor de zwakke ik-grenzen van het symbiotische paar en leidt tot verdere dédifferentiatie en desintegratie van de persoonlijkheidsstructuur.
E. James Anthony (1971) publiceerde twee gevallen van vijfjarige kinderen, welke met hun moeder in een folie à deux verstrikt waren. De diagnose bij de moeder was in beide gevallen paranoïde schizophrenie. Hij beschrijft hoe in de interacties van deze twee koppels – en in meerdere met hetzelfde verloop – het moeilijk te zeggen was, waar de fantasie eindigde en de waan begon, of wiewie beïnvloedde. De interactie van fantasie en waan leidde tot de transformatie van de fantasie tot waanachtige fantasie, welke door het cognitieve onvermogen van het kind nooit gesystematiseerd was. Er was soms een merkwaardige variabiliteit in response binnen dezelfde familie; het ene kind accepteerde de wanen van de moeder volledig en met overtuiging; een ander verwierp deze geheel, terwijl een derde leerde zich te adapteren aan een dubbele standaard van de realiteit: zich conformerend aan realistische verwachtingen buitenshuis, gelijktijdig binnen de familiekring een irreële oriëntatie handhavend. De realiteitstoetsing van het ik begaf het vaak, door de behoefte aan object-relaties. De moeder eiste vaak de acceptatie van haar waan op als blijk van loyaliteit. Er was duidelijk één of andere mate van folie à deux in elk van de kinderen van een zodanig gezin aanwezig, afgezet tegen de achtergrond van een onopgeloste symbiotische relatie en een gebrek aan individuatie en ik-sterkte in elk kind.
Spiegel (1960) biedt een interessante analyse van veel voorkomende kindersituaties, waarin de moeders in een normale relatie met hun kind toch de sporen laten zien van wat bij een wanende moeder tot een folie à deux kan voeren. Een kind stoot zich aan een stoel

en de moeder zegt: 'stoute stoel', daarbij soms de stoel een klap gevend. De pijn verwekt boosheid. Om een mogelijk boze interactie met haar kind te vermijden, waarbij deze de boosheid naar de moeder verschuift, betrekt de moeder het kind in een 'make-belief' conflict met de stoel, met haarzelf als inductor en als scheidsrechter. Zij vermijdt de evaluatie van zichzelf door het kind als een incompetente beschermer: de zorgeloosheid en de boosheid worden aan de stoel toegeschreven. De moeder is aldus doende in staat de stabilisatie in de relatie tussen haar en het kind te handhaven. Dit kan goed zijn voor de relatie, vervolgt Spiegel, maar het bergt enige nadelen voor het vermogen van het kind in zich om de realiteit te toetsen. (Mogelijk zijn de moeders in hun intuïtieve doen wijzer dan de wat te achterdochtige psychiater; tenminste als het gebeuren leeftijds-adequaat is).

Wat betreft het vermogen tot realiteitstoetsing, welk vermogen, zowel bij de folie à deux als bij de doding à deux deficiënt is, daarvan beschrijft Ferenczi (1913) drie stadia in de ontwikkeling:

1 een introjectieve fase, waarin alle ervaring geïncorporeerd – geintrojecteerd – wordt in het ik en het gevoel van omnipotentie overwegend is,
2 een animistische fase, gedurende welke de groeiende objectivatie van de buitenwereld nog een deel van de band in tact laat tussen het ik en het niet-ik. Het kind leert meer en meer voldaan te zijn met het alleen tot zijn beschikking hebben van één deel van de wereld – het ik-deel.
   Hij leert te accepteren dat zijn wensen, verlangens en strevingen nogal eens door de buitenwereld weerstreefd worden. Maar hij bedeelt objecten in de buitenwereld – levenloze zaken, planten en dieren – met leven, gevoel, gedachte en motivatie. Het kind is grotelijks naïef: het veronderstelt en waant in zekere zin, dat alles buiten hem is, zoals hij het zelf beleeft en ervaart (in psychoanalyses en -therapieën blijkt dit soms in verbluffende mate ook voor volwassenen op te gaan).
3 een projectieve fase, welke een pijnlijke discordantie introduceert in de kinderlijke ervaringen. Dit is het stadium, waarin heldere onderscheiding gemaakt wordt tussen de 'perfide' dingen buiten hem, welke niet buigen voor zijn wil en volgens Ferenczi ervaren worden als sensaties; wat als van binnen ervaren wordt, benoemd Ferenczi als gevoelens. Voorafgaande aan dit derde stadium zou het kind zich in bezit voelen van magische capaciteiten en potenties (en alweer, ook de volwassene is bij lange na niet vrij van dit magische denken, zoals primair proces denken het secundair proces denken steeds voedt en doorkruist).

De realiteitszin en het voortdurende vermogen de realiteit te toetsen heeft het vermogen tot secundair proces denken en het voortdurend onderscheiden van het primair proces denken van node. Patiënten die partners zijn in een folie à deux of een doding à deux vertonen duidelijke deficiënties in bovengenoemde ik-functies, welke merendeels in de vroege jeugd zijn ontstaan, door een gestoorde moeder-kind interactie. Het proces kan van beide uitgaan,

maar voert vaak tot een vicieuze cirkelreactie. Organisch-cerebrale, intellectuele en emotionele factoren kunnen een rol spelen bij de genese, waarbij echter interacties veelvuldig voorkomen.
Piaget (1920) schetst in zijn denkkader nog eens de ontwikkeling van de realiteitszin bij het kind in drie stadia:

1 een autistische fase, beheerst door een dualistische verwarring omtrent zelf en niet-zelf, intern en extern, gedachten en dingen.
2 een animistische fase, gelijk aan die beschreven door Ferenczi, maar meer uitgewerkt. Gedurende deze fase geeft het egocentrisme van het kind het een intens, subjecief perspectief, zodat het niet in staat is om zich in te voelen in de gezichtspunten van anderen.
3 een logisch sociale ontwikkeling, waarin het kind zichzelf ziet als een object tussen anderen en in staat is om objectiever naar de wereld te kijken.

Wij zullen de interessante ontwikkeling en uitbreiding van Piaget's denkbeelden hier niet vervolgen en ons wenden tot een meer recente ontwikkeling in psychoanalytische kring, waar door bestudering en behandeling van kinderen met een symbiotische psychose –en vanuit nauwkeurige observatie van de interactie van 'normale' kinderen en moeders vanaf de geboorte tot de latentietijd – de geleidelijke, psychologische geboorte van het mensenkind bestudeerd wordt. Vooral volgen wij deze studies omdat ze meer inzicht geven in stoornissen in de symbiotische en daarop volgende fasen (Hoekstra, 1978), waaruit een beter inzicht in de psychopathologie van folie à deux- en doding à deux-partners kan resulteren.
Wij doelen hier vooral op het werk van Margareth Mahler (1963, 1966, 1971) over de separatie-individuatie-fase en het werk van Edith Jacobson (1964) over 'The Self and the Objectworld'. Zie voor een nadere uitwerking van deze studies mijn artikel over 'Ontwikkelingslijnen en diagnostiek' (*Tijdschr. v. Psychiat.*, 78/6, 20, blz. 363).
Wel heeft bestudering van deze nieuwe ethologische en psychoanalytische benadering van vooral de prae-verbale ontwikkeling van het kind, ook steunend op de observatie van separatie-individuatie-gedrag bij 'normale' kinderen, ons via uitvoerige discussies in de Wetenschappelijke Staf van de Dr. S. van Mesdagkliniek gevoerd tot een nieuwe visie op de persoonlijkheidsontwikkeling van de ons ter behandeling aangeboden psychisch gestoorde delinquenten (zie ook voornoemd artikel).
De deficiënte object-relatievorming in samenhang met het vaak uiterst gekwetste en kwetsbare zelf-gevoel – het relatief grote onvermogen tot zelf- en objectconstantie – het blijven verwijlen in symbiotische relatievormen – in concreto en abstracto – geeft een meer samenhangende visie op de interactie tussen

a de gestoorde persoonlijkheidsontwikkeling in het eerste en volgende kinderjaren;
b de persoonlijkheidsstructuur en -dynamiek nu;
c de delictsituatie.

De perversies en verslavingen kunnen dan bijvoorbeeld gezien

worden als noodvullingen – 'Plomben' – van de persoonlijkheidsstructuur in de gestoorde zelf-differentiatie van de object-wereld. Diagnostisch kunnen deze persoonlijkheidsstoornissen gekarakteriseerd worden als narcistisch, borderline of as-if (H. Deutsch, 1942).

Door het werk van Kohut (1971, 1978) met volwassen narcistisch gestoorden en Kernberg (1967, 1968, 1969, 1970, 1974) met volwassen borderline-patiënten en narcistisch gestoorden kregen wij meer betrouwbare leidslijnen voor ons klinische werk in de beleidssector en voor het psychotherapeutische werk.

Psychotische of latent psychotische stoornissen, waargenomen in symbiotische, meer benigne, double-bind relaties (Hoekstra, 1971) bij mensen zowel in als buiten de kliniek, gaven indices voor wat zich afspeelt in meer maligne double-bind relaties in de folie à deux en de doding à deux. Tijdens de klinische behandeling kunnen kortdurende psychotische doorbraken voorkomen; soms enkele uren durend, soms enkele dagen tot weken. In het doorwerken van deze psychotische fasen, al of niet ondersteund door anti-psychotica, worden de ontwikkelingsstoornissen van het zelf-gevoel en van het vermogen tot het leggen van object-relaties, vaak duidelijk zichtbaar. Soms vindt een beslissende ommekeer in de behandeling plaats. Klinisch gezien moet de kern van de behandeling plaats vinden in het doorwerken door patiënt en behandelaar van de drie basale angsten, namelijk die van psychotisch te worden, die van zichzelf te vermoorden en die van een ander te vermoorden. Pas als deze angsten in voldoende mate doorgewerkt zijn – en daarmee de klippen van het inderdaad gek worden, zichzelf suïcideren en het een ander doden omzeild zijn, kan er voldoende basic-trust en basic-security ontstaan, om zelf een volwaardige plaats in de maatschappij in te nemen. Dat de psychisch gestoorde delinquent uit alle macht probeert de confrontatie met deze drie basale angsten te onlopen, is invoelbaar. Dat het de taak van de behandelaar is, de patiënt hier op betrouwbare wijze doorheen te loodsen, is een moeilijke, moeizame, maar vaak toch dankbare taak. Dan ook pas kan de patiënt zich bevrijden van de symbiotische fixatie in de double-bind relaties en kan het valse zelf plaats maken voor het werkelijke, eigen zelf. Dat een kliniek waarin zo gewerkt wordt, hoe uitstekend materieel en personeel ook geëquipeerd, toch de bijnaam 'de hel van Groningen' blijft houden is begrijpelijk en onvermijdbaar, al is het dan in een andere zin dan een groot, landelijk ochtendblad dit eens bedoelde.

Deze zijsprongen naar de genese en de behandeling van de stoornissen bij psychisch ernstig gestoorde delinquenten, in het bijzonder bij hen die (bijna) een doding à deux begaan hebben, was nodig om het identieke te laten zien met de stoornissen van degenen, die bij een folie à deux zijn betrokken. Want terugkerend naar het opmerkelijke artikel van Lasègue en Fabret (1877) lezen we – in de Engelse vertaling van 1964, het volgende, lange citaat over hen:

'Being involuntarily and uncounsciously involved, his associate – the induced – is quite different. Half reasonable, frequently rationalizing, ready to make

temporary concessions to objections, apt to take his starting point outside of the delusional conceptions which, not of his making, he has long tried to resist, he remains elusive. This beliefs, halfmorbid, half-motivated, are far from the firm foundations of delusional thinking. The pattern is so confusing that a careful psychological inquiry is necessary to distinguish which ideas could be attributed to contagion and which to the basic character structure of the associate.

From another point of view, the insane person is subjected to pressure from his associate, who emphasizes his delusional ideas, but coordinates them in an attempt to adapt him to probability. This solidarity, of which wither is consciously aware, can develop only through a certain combination of circumstances, which we can now try to identify.

A gross mental derangement will not attract or enlist the beliefs of a partner. However, delusions which border on the truth have much more chance of such attraction, since they may appeal to normal feeling or, as the theologians (masters of moral ethics) say, gratify human lust.

The insane person who insides that an idea is true when this idea is universally recognized as false, is immediately identified as insane.

If on the contrary the patient restricts himself to conjecture and interpretation, if the happenings that he describes belong to the past or to speculation about the future, then it is much more difficult to identify this conjectures and predictions as delusions. If the insane person gives persuasive and lengthy details about these events, it is difficult to prove either to him or to one's self, that this event has not taken place.

The deluded person has developed his ideas so consistently and logically that no gaps are apparent. His topical memory excludes every-thing except his morbid ideas. He is never caught at fault, whatever the date of the event he describes, and the more monotonous and circumscribed his persuasive descriptions become, the more likely that his listener will become convinced.

Nevertheless, the partner allows himself to be convinced only if the story interests him personally. Indeed the two sentiments which lend themselves best to this type of influence are surely fear and hope. Both derive from present realities as a point of departure. They pertain to the future and therefore to the unknown'.

Kort samengevat: de partners bij de folie imposée – de meest voorkomende vorm van de folie à deux – hebben elkaar emotioneel zeer sterk nodig. Door een insufficiënte zelf-structurering, ontstaan ten gevolge van een gestoord verlopen separatie-individuatiefase, lijken ze alsnog op volwassen leeftijd in te willen halen, opnieuw door te willen maken, waar ze door ontsporing van het normale ontwikkelingsproces, namelijk in de fase voorafgaand aan de separatie-individuatiefase – de symbiotische fase – zijn blijven steken. In deze fase had in de moeder-kind dyade en het basale vertrouwen en de basale zekerheid in voldoende mate moeten ontstaan.

Het symbiotische gedrag in de folie à deux – maar ook in de doding à deux – is ook een wanhopige poging tot restitutie, restauratie en renovatie, vanuit het vaak vaag bewuste gevoel niet anders – niet zelfstandig – te kunnen leven. Anderzijds is het symbiotische gedrag een poging tot redding, bescherming vanuit het indivduele bestaan dat met deze ontwikkelingsdeficiëntie in de emotionele rijping van het zelf te eenzaam, te koud, te angstig is geworden.

Verschillen en overeenkomsten tussen de doding à deux en de folie à deux

I. Folie à deux	*II. Doding à deux*
a) *genese:* Stoornissen in de separatie-individuatiefase leidden hier in het later leven mee tot manifeste stoornissen in de perceptie (hallucinaties) en het denken (wanen). Er ontstaat koppelvorming met psychotisch-symbiotische kenmerken.	Overeenkomstige stoornissen in de separatie-individuatiefase leidden omstreeks het 20e jaar tot een doding door een symbiotische samenlevend koppel begaan. In de persoonlijkheidsstructuur van beide koppelgenoten is een psychotische kern meer of minder duidelijk aantoonbaar.
b) *karakteristica van het koppel:* Partners van alle leeftijden, kunnen van beiderlei kunne zijn. Frequentst voorkomend bij twee zusters, in frequentie gevolgd door moeder en kind. Zover na te gaan altijd double-bind relaties in het ouderlijke leven.	Partners om en bij de twintig jaar oud; vrijwel altijd twee mannen, die een andere man doden. Soms duidelijke double-bind relaties in het ouderlijk gezin terug te vinden. Beide partners hebben alle karakteristica van vroege emotionele ontwikkelingsstoornissen.
c) *voorgeschiedenis:* Bij de folie à deux variant imposée, induceert een reeds psychotisch gestoorde bij iemand met wie hij nauw probeert samen te leven dezelfde wanen, dezelfde psychose.	Bij twee symbiotisch samenlevenden, waarbij in de vroege jeugd al stoornissen in de separatie-individuatie manifest waren, komt het tot gezamenlijke acting-out van hun meest conflictueuze problemen. Er zijn ik-functiestoornissen en een meer of minder duidelijke latent psychotische kern.
d) *separatie:* Bij folie à deux (var. imposée) verbetert de geïnduceerde na separatie zeer snel, terwijl bij de inductor het normale verloop van het psychotisch proces optreedt.	Bij separatie van de koppelgenoten blijkt er meestal geen duidelijke inductor en geïnduceerde te zijn, noch treedt er verschil in genezingsduur op. Er zijn argumenten voor de hypothese dat noch de één, noch de ander alleen tot het dodingsdelict gekomen zou zijn.
e) *symbioseduur:* Meest vrij lang 3-12 mnd. voordat de folie à deux manifest wordt.	Meest korter van duur; soms enkele weken.
f) *dominante submissie:* 50% der gevallen.	Een lichte neiging tot dominant-submissieve koppelvorming, welke evenwel afhankelijk van de situatie kan alterneren.

g) *wanen:*	
Manifest; meest betrekkings- of paranoïde wanen.	Psychotische kern in latentie aanwezig, in stress soms manifest b.v. tijdens behandeling. De diagnose van de koppelgenoten kan zijn: ontwikkelingspsychopathie, borderlines, narcistische persoonlijkheden, geregredieerde neurosen, autisten. Het delict kan soms dienen als afweer van de dreigende psychose.
h) *indeling:*	
1) folie imposée: submissieve en dominante partners; bij separatie snelle verbetering geïnduceerde.	1) doding à deux, waarbij een andere homoseksueel het slachtoffer wordt van een seksuele doding door een koppel (twee gevallen).
2) folie simultanée: gelijktijdig optreden van een waan, zonder duidelijke inductie.	2) doding à deux, waarbij een even jeugdig slachtoffer als de daders, het slachtoffer wordt van een sado-masochistisch acting-out (één geval).
3) folie communiquée: de één wordt later psychotisch door de ander, maar ook met andere wanen: bij separatie geen verbetering.	3) doding à deux, waarbij financiële drijfveren, naast het monddood maken van het slachtoffer aan de oppervlakte liggen (vijf gevallen).
4) folie induitée: nieuwe wanen worden toegevoegd aan die welke patiënt reeds had, welke door contact met een andere patiënt waren ontstaan.	4) doding à deux, waarbij financiële en sado-masochistische drijfveren een rol spelen, evenals heteroseksuele. Een man en een vrouw werden gedood (één geval).
Suïcide-tendentie:	
Zover bekend niet hoger dan bij niet in symbiose samenlevende psychotici.	2 van de 18 in symbiotische koppels een doding à deux gepleegd hebbend, pleegden suïcide tijdens de detentie; de frequentie lijkt hoger dan bij individuele doders in detentie.

De overeenkomsten en verschillen welke we enerzijds zien bij de folie à deux en de doding à deux vinden we vrijwel identiek terug bij de psychogene psychose en de catathyme crisis (Hoekstra, 1969). In die zin dat een analoge, onverwerkte traumatisering in de vroege jeugd uitloopt op een psychotische verwerkings- en belevingswijze (folie à deux, psychogene psychose), anderzijds tot acting-out gedrag, soms 'in een vlaag van waanzin' (doding à deux, catathyme crise).

Vermoedelijk berust het verschil in reactie-wijze-psychotisch versus acting-out op een verschil in bemoedering in de symbiotische casu quo separatie-individuatie fase. De huidige anamneses van de vroegste en vroege jeugd, vaak meer dan 20 jaar na dato van mensen die emotioneel verwaarloosd zijn, laten nog vele lacunes zien. Het al of niet terugvallen tot symbiotisch gedrag, zij het in de

folie à deux, zij het in de doding à deux, lijkt oppervlakkig gezien genetisch gemakkelijk te verklaren in een stoornis in de bemoedering; de specifieke factoren zijn nog niet aanwijsbaar. Situatieve factoren spelen later zeker een rol: stoornissen in de zelfstandigwording doen zich vooral voelen in de emotionele eenzaamheid.

Literatuur

Anthony, E. James (1971), Folie à deux: A developmental Failure in the Process of Separation-Individuation in *Separation-Individuation*, Essays in Honor of Margaret S. Mahler, Ed. J. B. Mc. Devitt, C. F. Settlage, Intern. Univ. Press.

Coleman, S., Last, S. (1939), A Study of Folie à Deux, *J. Ment. Sci.* 85: 1212-1223.

Deutsch, H. (1942), Some Forms of Emotional Disturbances and their Relationship to Schizophrenia. In: *Neuroses and Character Types*. Int. Univ. Press, New York.

Ferenczi, S. (1913), Stages in the development of the sense of reality. In: *Sex in psychoanalysis*. New York: Basic Books, pp. 213-239.

Gralnick, A. (1942), Folie à deux, the psychosis of association, *Psychiat. Quarterly* 16: 230-263.

Hoekstra, R. C. (1969), *Sexuele Doding*, Acad. Proefschr. Groningen.

Hoekstra, R. C. (1971), The 'Double Bind', that is to say a Psychic stranglehold, *Psychiat. Neurol. Neurochir.* 7: 391-400.

Hoekstra, R. C. (1978), Ontwikkelingslijnen en diagnostiek - een literatuurreferaat. *Tijdschr. voor Psychiatrie*, nr. 6, jrg. 20.

Jacobson, Edith (1964), *The Self and the Object World*, New York: Intern. Univ. Press.

Kernberg, O. (1967), Borderline Personality Organisation, *J. Amer. Psychoanal. Assn.* 15: 641-685.

Kernberg, O. (1968), The Treatment of Patients with Borderline Personality Organisation, *Int. J. Psychoanal.* 49: 600-619.

Kernberg, O. (1969), Factors in the Psychoanalytic Treatment of Narcissistic Personalities, *Bull. Menninger Clin.*, 53: 191-196.

Kernberg, O. (1970), Factors in the Psychoanalytic Treatment of Narcissistic Personalities, *J. Amer. Psychoanal. Assn.*, 18: 51-85.

Kernberg, O. (1974), Further Contributions to the Treatment of Narcissistic Personalities, *Int. J. Psycho-Anal.* 55: 215-247.

Kohut, H. (1974), The Aanalysis of the Self, *The Psychoanalytic Study of the Child, Monograph no. 4*, Intern. Univers. Press, New York.

Lasègue, C., Fabret, J. (1893), La folie à deux in translation. In: *Amer. J. of Psychiat. Suppl.* 121, 4-1-23 (1964).

Mahler, M. S., Elkisch, P. (1953), Some Observations on Disturbances of the Ego in a Case of Infantile Psychosis in the *Psychoanal. Study of the Child*, 8, 252-261, Intern. Univ. Press.

Mahler, M. S., Furer, M. (1966), Development of Symbiosis, Symbiotic Psychosis and the Nature of Separation Ansciety. *Intern. J. Psychoanal.* 47: 559-56.

Mahler, M. S., Symbiosis and Individuations; the Psychological Birth of the Human Infant.

Moulum, R., Morgan, R. E. (1967), Sibling Bondage: A Clinical Report on a Paricide in *Bull. of the Menninger Clinic* Vol. 31.

Piaget, J. (1920), In psychoanalyse dans ses rapports avec la psychologie de l'enfant. *Bull. Mens. Soc. Binet*, 131, 132.

Spiegel, J. (1960), The Resolution of Role Conflict Within the Family. In: *The Family*; ed. N. W. Bell and E. F. Vogel Glencoe, Hl.: Free Press, pp. 361-381.

Sturgis, S. G. (1967), Folie à deux in a husband and wife, *Bull. Menninger Clin.*, 31(6): 343-351.

Tolsma, F. J. (1945), *Inductie, religieuze groepsvorming en godsdienstwaanzin*, Acad. proefschrift Groningen.